

THE MINISTERIAL SYSTEM OF THE TIMURID STATE: FORMATION, STRUCTURE AND FUNCTIONS

Ozoda Khurramova

Master's Student, Faculty of History, Navoi State University

E-mail: ozodxurramova@gmail.com

Science SID-3418-7529

Navoi, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Timurid State, Amir Timur, ministerial system, public administration, minister, Divan, central government, Temur's Code, state institutions, administrative governance.

Received: 02.08.26

Accepted: 03.08.26

Published: 04.08.26

Abstract: This article examines the formation, organizational structure, and functions of the ministerial system in the Timurid State based on historical sources. It analyzes the powers and responsibilities of ministers in financial, military, administrative, and economic governance. The study also highlights the role of the ministerial institution within the centralized administrative system of the Timurid State and its influence on the development of public administration in subsequent states.

TEMURIYLAR DAVLATIDA VAZIRLIK TIZIMI: SHAKLLANISHI, TUZILISHI VA FAOLIYATI

Ozoda Xurramova

Navoiy davlat universiteti, Tarix fakulteti magistranti

E-mail: ozodxurramova@gmail.com

Ilmiy identifikatsiya raqami: SID-3418-7529

Navoiy, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Temuriylar davlati, Amir Temur, vazirlik tizimi, davlat boshqaruvi, vazir, Devon, markaziy boshqaruv, Temur tuzuklari, davlat idoralari, ma'muriy boshqaruv.

Annotatsiya: Mazkur maqolada Temuriylar davlatida faoliyat yuritgan vazirlik tizimining shakllanish jarayoni, tashkiliy tuzilishi hamda davlat boshqaruvidagi o'zini ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, vazirlarning vakolatlari, ularning moliya, harbiy, ma'muriy va xo'jalik boshqaruvidagi vazifalari yoritiladi. Tadqiqot

davomida Temuriylar davlatining markazlashgan boshqaruv tizimida vazirlik institutining ahamiyati hamda uning keyingi davlat boshqaruvi tizimlariga ko'rsatgan ta'siri ochib berilgan.

СИСТЕМА ВИЗИРАТА В ГОСУДАРСТВЕ ТИМУРИДОВ: ФОРМИРОВАНИЕ, СТРУКТУРА И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Озода Хуррамова

Магистрант исторического факультета Навоийского государственного университета

E-mail: ozodxurramova@gmail.com

Научный идентификационный номер: SID-3418-7529

Навоий, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: государство Тимуридов, Амир Темур, система визирата, государственное управление, визирь, Диван, центральное управление, «Уложения Темура», государственные учреждения, административное управление.

Аннотация: В статье на основе исторических источников рассматриваются процесс формирования, организационная структура и деятельность системы визирата в государстве Тимуридов. Анализируются полномочия визирей, их функции в финансовом, военном, административном и хозяйственном управлении. Особое внимание уделяется роли института визирата в централизованной системе государственного управления, а также его влиянию на развитие административных институтов последующих государств.

Kirish. Temuriylar davlati XIV asr oxiri – XV asr boshlarida Markaziy Osiyo, Yaqin va O'rta Sharq tarixida yirik siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyot bosqichini boshlab bergan davlatlardan biri hisoblanadi. Amir Temur tomonidan asos solingan ushbu davlat nafaqat harbiy qudrati, balki puxta yo'lga qo'yilgan davlat boshqaruvi tizimi bilan ham ajralib turgan. Davlatning uzoq muddat barqaror faoliyat yuritishi va keng hududlarni samarali boshqarishda markaziy boshqaruv organlari, xususan, vazirlik tizimi muhim o'rin egallagan. Temuriylar davrida shakllangan boshqaruv mexanizmi o'z davri uchun mukammal ma'muriy tizimlardan biri bo'lib, unda vazirlar davlat siyosatini amalga oshirish, moliya, harbiy ishlar, soliqlar, xo'jalik va viloyatlar faoliyatini muvofiqlashtirishda muhim vazifalarni bajargan.

Bugungi kunda davlat boshqaruvi tarixini o'rganishda tarixiy tajribalardan foydalanish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, Temuriylar davlati boshqaruv tizimining ilmiy tahlili davlat institutlarining tarixiy taraqqiyotini yoritish, ularning shakllanish bosqichlarini

aniqlash hamda milliy davlatchilik an'alarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, Temuriylar davlatidagi vazirlik tizimining tashkil etilishi, vazirlarning vakolatlari va boshqaruvdagi o'rnini tadqiq etish dolzarb ilmiy masalalardan biridir.

Mazkur mavzu yuzasidan mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, Sharafiddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma», Nizomiddin Shomiyning «Zafarnoma», Amir Temurning «Temur tuzuklari», Abdurazzoq Samarqandiyning «Matla' us-sa'dayn va majma' ul-bahrayn», Mirxond va Xondamir asarlarida Temuriylar davri davlat boshqaruvi, devon faoliyati hamda vazirlar to'g'risida muhim ma'lumotlar uchraydi. Zamonaviy tadqiqotlarda esa Temuriylar davlati boshqaruv tizimining ayrim jihatlari yoritilgan bo'lsa-da, vazirlik tizimining shakllanishi, tashkiliy tuzilishi va amaliy faoliyatini kompleks tarzda tahlil qiluvchi tadqiqotlar nisbatan kam uchraydi. Mazkur holat ushbu mavzuni yanada chuqur o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Tadqiqotning maqsadi Temuriylar davlatida vazirlik tizimining shakllanishi, tashkiliy tuzilishi, asosiy vazifalari va davlat boshqaruvidagi o'rnini tarixiy manbalar hamda zamonaviy ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotning obyekti sifatida Temuriylar davlati boshqaruv tizimi tanlangan bo'lsa, predmeti Temuriylar davlatidagi vazirlik tizimi, vazirlarning vakolatlari, ularning davlat boshqaruvidagi funksiyalari va faoliyat mexanizmini tashkil etadi.

Tadqiqot davomida tarixiylik, xolislik, tizimli tahlil, qiyosiy-tarixiy, manbashunoslik hamda tarixiy-qiyosiy metodlardan foydalanildi. Mazkur metodlar orqali birlamchi yozma manbalar va ilmiy adabiyotlar o'zaro taqqoslanib, vazirlik tizimining rivojlanish bosqichlari hamda boshqaruvdagi ahamiyati ilmiy asosda yoritildi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda Temuriylar davlatidagi vazirlik tizimining shakllanish omillari, tashkiliy tuzilishi, vazirlarning vakolatlari va faoliyati kompleks tarzda tahlil qilinib, ularning markazlashgan davlat boshqaruvini ta'minlashdagi o'rnini tarixiy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, vazirlik tizimining keyingi davr davlat boshqaruvi institutlari rivojiga ko'rsatgan ta'siri ham ilmiy jihatdan baholangan.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodlari. Temuriylar davlati boshqaruv tizimi, xususan, vazirlik institutining shakllanishi va faoliyati tarixshunoslikda turli davrlarda tadqiq etilgan bo'lsa-da, mazkur masala asosan davlat boshqaruvi va Amir Temur faoliyatiga bag'ishlangan umumiy tadqiqotlar doirasida yoritilgan. Vazirlik tizimining tashkiliy tuzilishi, vakolatlari hamda davlat boshqaruvidagi o'rnini kompleks tahlil qiluvchi ilmiy ishlar nisbatan kam uchraydi. Shu bois ushbu maqolada mavjud tarixiy manbalar va ilmiy adabiyotlar qiyosiy tahlil

qilinib, Temuriylar davridagi vazirlik institutining o'ziga xos xususiyatlari ochib berishga harakat qilindi.

Temuriylar davlati boshqaruv tizimini o'rganishda eng muhim birlamchi manbalardan biri Amir Temurning "Temur tuzuklari" asari hisoblanadi. Mazkur manbada davlatni boshqarish tamoyillari, vazirlarni tayinlash mezonlari, ularning huquq va majburiyatlari, davlat boshqaruvidagi mas'uliyati hamda markaziy boshqaruv organlarining faoliyati batafsil bayon etilgan. Asarda vazirlarning halolligi, adolatliligi, tajribasi va davlat manfaatlariga sadoqatli bo'lishi lozimligi alohida ta'kidlangan bo'lib, bu ma'lumotlar vazirlik institutining mohiyatini ochib berishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi [1: 42-b.].

Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asari Temuriylar davri siyosiy tarixi va davlat boshqaruvini o'rganishda eng muhim tarixiy manbalardan biridir. Asarda Amir Temurning davlatni boshqarish uslubi, markaziy devon faoliyati, amaldorlar va vazirlarning davlat siyosatini amalga oshirishdagi ishtiroki haqida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan [2: 35-b.]. Nizomiddin Shomiyning "Zafarnoma" asari ham Temuriylar davlatining dastlabki davridagi boshqaruv tizimini o'rganishda muhim tarixiy manbalardan biri hisoblanadi [3: 57-b.].

Abdurazzoq Samarqandiyning "Matla' us-sa'dayn va majma' ul-bahrayn" asarida Shohrux va Ulug'bek hukmronligi davridagi davlat boshqaruvi, devon faoliyati, moliyaviy boshqaruv hamda vazirlarning amaliy faoliyati keng yoritilgan [4: 118-b.]. Mirxondning "Ravzat us-safo" hamda Xondamirning "Habib us-siyar" asarlarida esa saroy amaldorlari, davlat mansabdorlarining vakolatlari va ularning siyosiy hayotdagi o'rni haqida muhim tarixiy ma'lumotlar uchraydi [5: 214-b.].

Mavzu yuzasidan zamonaviy tarixshunoslikda B. Ahmedov, A. Muhammadjonov, R. Shamsutdinov, Azamat Ziyov, A. O'rinboyev kabi olimlarning ilmiy ishlari alohida o'rin tutadi. Ularning tadqiqotlarida Temuriylar davlatchiligi, davlat boshqaruvi, ma'muriy tuzilma va siyosiy institutlarning rivojlanishiga oid muhim ilmiy xulosalar ilgari surilgan. Biroq ushbu tadqiqotlarda vazirlik tizimining tashkiliy tuzilishi va funksional faoliyati alohida tadqiqot obyekti sifatida yetarli darajada yoritilmagan [6: 73-b.].

Mazkur tadqiqotni amalga oshirish jarayonida tarix fanining tarixiylik va xolislik tamoyillari metodologik asos sifatida qabul qilindi. Shuningdek, qiyosiy-tarixiy metod yordamida Temuriylar davri manbalari o'zaro taqqoslandi, manbashunoslik metodi orqali birlamchi yozma manbalarning mazmuni va ishonchlilik darajasi tahlil qilindi. Tizimli tahlil metodi asosida vazirlik tizimining tashkiliy tuzilishi va funksional faoliyati o'rganildi. Bundan tashqari, analiz va sintez, induktiv hamda deduktiv yondashuvlardan foydalanilib, Temuriylar davlatida vazirlik institutining shakllanishi, rivojlanishi va davlat boshqaruvidagi o'rni yuzasidan ilmiy xulosalar chiqarildi.

Muhokama va natijalar. Temuriylar davlatida markazlashgan boshqaruv tizimining samarali faoliyat ko'rsatishida vazirlik instituti muhim o'rin tutgan. Amir Temur davlatni boshqarishda mansabdor shaxslarni tanlashga alohida e'tibor qaratgan bo'lib, vazirlarni tayinlashda ularning halolligi, bilim va tajribasi, adolatparvarligi hamda davlat manfaatlariga sadoqati asosiy mezon sifatida belgilangan. Bu tamoyillar «Temur tuzuklari»da ham alohida ta'kidlanib, vazir davlat va xalq manfaatini himoya qiluvchi shaxs bo'lishi lozimligi qayd etilgan [1: 25-b.].

Temuriylar davlatining markaziy boshqaruv apparati dargoh va devon tizimidan iborat bo'lib, vazirlar aynan ushbu boshqaruv tuzilmasining asosiy bo'g'inini tashkil etgan. Devon davlatning moliyaviy, ma'muriy va xo'jalik faoliyatini nazorat qilgan bo'lsa, vazirlar ushbu faoliyatning bevosita ijrochilari hisoblangan. Natijada davlat daromadlarini boshqarish, soliqlarni yig'ish, harbiy xarajatlarni taqsimlash va viloyatlardan keladigan hisobotlarni nazorat qilish markazlashgan tartibda amalga oshirilgan [2: 41-b.].

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, Temuriylar davlatida vazirlar faoliyati faqat moliyaviy boshqaruv bilan cheklanmagan. Ular harbiy yurishlarni moddiy ta'minlash, viloyatlar faoliyatini muvofiqlashtirish, davlat xazinasini hisobini yuritish, diplomatik topshiriqlarni bajarish hamda iqtisodiy siyosatni amalga oshirishda ham faol ishtirok etganlar. Bu esa vazirlik institutining davlat boshqaruvidagi ko'p funksiyali tuzilma sifatida shakllanganligini ko'rsatadi [3: 67-b.].

Sharafiddin Ali Yazdiy va Abdurazzoq Samarqandiy asarlarining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, Temuriylar davrida vazirlar faqat hukmdorning farmonlarini ijro etuvchi mansabdor emas, balki muhim siyosiy qarorlarni tayyorlash va amalga oshirishda faol ishtirok etgan davlat arboblari bo'lgan. Ayniqsa, Shohrux Mirzo hukmronligi davrida vazirlarning vakolatlari yanada kengayib, davlat boshqaruvi tizimida ularning nufuzi ortgan [4: 114-b.].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Temuriylar davlatida vazirlik tizimining samaradorligi markazlashgan boshqaruvni mustahkamlashga xizmat qilgan. Mansabdorlarning aniq vazifalar asosida faoliyat yuritishi davlat boshqaruvida mas'uliyatni oshirgan hamda davlat apparati faoliyatining uzluksizligini ta'minlagan. Shu bilan birga, vazirlar faoliyati ustidan doimiy nazoratning yo'lga qo'yilgani boshqaruv tizimida korrupsiya va mansabni suiiste'mol qilish holatlarining oldini olishga xizmat qilgan [1: 58-b.].

Olib borilgan tadqiqot natijasida Temuriylar davlatidagi vazirlik tizimi o'z davri uchun mukammal ma'muriy institutlardan biri bo'lganligi aniqlandi. Mazkur tizim davlat boshqaruvida vakolatlarning taqsimlanishi, ijro intizomi va markazlashgan boshqaruv tamoyillarini shakllantirishda muhim rol o'ynagan. Temuriylar davrida yaratilgan boshqaruv tajribasi keyingi

sulolalar davrida ham ma'lum darajada davom ettirilgan bo'lib, Markaziy Osiyo davlatchiligi taraqqiyotida muhim tarixiy bosqichlardan biri sifatida baholanadi [5: 208-b.].

Natijalar shuni ko'rsatadiki, Temuriylar davridagi vazirlik instituti nafaqat davlat boshqaruvining ajralmas qismi, balki siyosiy barqarorlik, iqtisodiy taraqqiyot va markaziy hokimiyatning mustahkamlanishiga xizmat qilgan muhim ma'muriy institut hisoblanadi. Shu sababli uning tarixiy tajribasini zamonaviy davlat boshqaruvi tarixi nuqtai nazaridan o'rganish ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Temuriylar davlatida vazirlik tizimi markazlashgan davlat boshqaruvining muhim tarkibiy qismi sifatida shakllangan. Amir Temur davlatni boshqarishda vazirlarni tanlash va ularning faoliyatini tashkil etishga alohida e'tibor qaratgan. Vazirlar davlat xazinasi, soliq tizimi, harbiy ta'minot, ma'muriy boshqaruv hamda viloyatlar faoliyatini muvofiqlashtirish kabi muhim yo'nalishlarda faoliyat yuritgan. Bu esa davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish va markaziy hokimiyatni mustahkamlashda muhim omil bo'lib xizmat qilgan.

Tadqiqot davomida «Temur tuzuklari», «Zafarnoma», «Matla' us-sa'dayn va majma' ul-bahrayn», «Ravzat us-safo» hamda «Habib us-siyar» kabi tarixiy manbalar tahlili asosida Temuriylar davrida vazirlik tizimining tashkiliy tuzilishi, vazifalari va faoliyat tamoyillari yoritildi. Manbalar tahlili vazirlarning nafaqat ijro etuvchi mansabdorlar, balki davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishda faol ishtirok etgan yirik davlat arboblari bo'lganligini ko'rsatdi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari Temuriylar davrida vazirlik tizimida vakolatlarining aniq taqsimlanganligi, mansabdorlarning mas'uliyati va ular ustidan nazorat mexanizmlarining mavjudligi davlat boshqaruvi barqarorligini ta'minlaganini ko'rsatadi. Mazkur boshqaruv tajribasi keyingi davrlardagi Markaziy Osiyo davlatlari ma'muriy tizimining rivojlanishiga ham muayyan ta'sir ko'rsatgan.

Xulosa qilib aytganda, Temuriylar davlatidagi vazirlik tizimi o'z davrining rivojlangan ma'muriy institutlaridan biri bo'lib, uning faoliyati markazlashgan davlat boshqaruvini samarali tashkil etishda muhim o'rin tutgan. Mazkur tarixiy tajribani chuqur o'rganish nafaqat milliy davlatchilik tarixini yoritishda, balki davlat boshqaruvi institutlarining tarixiy taraqqiyotini ilmiy asosda tadqiq etishda ham muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Kelgusida Temuriylar davridagi alohida vazirlik lavozimlari, devon tizimi hamda markaziy va mahalliy boshqaruv organlari faoliyatini maxsus tadqiqotlar asosida o'rganish ushbu yo'nalishdagi ilmiy izlanishlarni yanada boyitishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Amir Temur. «Temur tuzuklari». – Toshkent: O'zbekiston, 2019. – 192 b.
2. Sharafiddin Ali Yazdiy. «Zafarnoma». – Toshkent: Sharq, 1997. – 486 b.
3. Nizomiddin Shomiy. «Zafarnoma». – Toshkent: O'zbekiston, 1996. – 312 b.
4. Abdurazzoq Samarqandiy. «Matla' us-sa'dayn va majma' ul-bahrayn». – Toshkent: Fan, 1969. – 352 b.
5. Mirxond. «Ravzat us-safo». – Toshkent: Fan, 2010. – 468 b.
6. Xondamir. «Habib us-siyar». – Toshkent: Sharq, 2013. – 540 b.
7. Ahmedov B. Amir Temur. – Toshkent: Fan, 1995. – 224 b.
8. Muhammadjonov A. Amir Temur va Temuriylar saltanati. – Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1996. – 176 b.
9. Azamat Ziyov. O'zbek davlatchiligi tarixi. – Toshkent: Sharq, 2000. – 368 b.
10. Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi. II-jild. – Toshkent: Sharq, 2010. – 560 b.
11. Ahmedov B. A. Tarixdan saboqlar. – Toshkent: O'qituvchi, 1994. – 240 b.
12. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. Temuriylar. 9-jild. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2005. – 704 b.